

Makroekonomsko mjerenje neslužbenog gospodarstva

Bejaković, Predrag

Source / Izvornik: **Financijska praksa, 1997, 21, 71 - 90**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:242:914426>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Repository / Repozitorij:

[Institute of Public Finance Repository](#)

MAKROEKONOMSKO MJERENJE NESLUŽBENOG GOSPODARSTVA

Predrag BEJAKOVIĆ, dr.,
Državni zavod za makroekonomske analize i prognoze

Izvorni znanstveni rad*
UDK 331.526.8.330.101.541

Vrlo je teško, a možda i nemoguće točno definirati pojam sive ekonomije. Unatoč velikom broju postojećih metoda, teško ga je i izmjeriti. Naime, različite metode mjere različita obilježja tog fenomena. Iako u službenim statističkim pokazateljima ne postoji stavka "neslužbeno gospodarstvo" kao dio nacionalnih računa, postoje posredni postupci kako bi se mogao procijeniti njegov obujam. Ipak odgovor na pitanje: "Koliko je velik obujam neslužbenog gospodarstva?" u najvećoj mjeri ovisi o načinu na koji shvaćamo pitanje (odnosno što podrazumijevamo pod pojmom "neslužbeno gospodarstvo") i metodi koja je primjenjivana u ocjenjivanju toga obujma. Raspoloživost podataka ovisi o postojanju ili nepostojanju, te razvijenosti potrebnih socijalnih institucija u zemlji koja se razmatra, što sve utječe na procjenu njegova obujma. Iako postoje mnoge razlike u ocjenjivanju tog obujma, pa čak i u nekim najvažnijim zaključcima (naprimjer, povećava li se ili se smanjuje neslužbeno gospodarstvo) ostaje činjenica da se ono sigurno ne može smatrati beznačajnim niti u razvijenim zemljama niti u onima u razvoju.

Uvod

Bez obzira kojom metodom se služimo u procjeni obujma neslužbenoga gospodarstva, sama priroda te pojave onemogućava da se točnije utvrdi njegov obujam. Bilo koji pouzdaniji podatak u značajnoj je mjeri netočan zbog, kako kaže Frank Cowel, u njemu ugrađene "kvake 22": ako postoji bilo kakav službeni ili neslužbeni pouzdan način da se spozna njegov obujam, sigurno bi ga iskoristili službeni organi da iskorijene njegovo postojanje. Zbog svega navedenog postojeća evidencija o neslužbenom gospodarstvu je i relativno skromna u opsegu i slabije kakvoće. Često je nejasno što se mjeri, a istraživanja koja su provedena obično ne posvećuju dovoljno pažnje razjašnjavanju različitih pojava oblika toga gospodarstva koji se mjere na različite načine. Jednom kada se spozna da se mjere različite strane istog (ili sličnog) fenomena, procjene dobivene različitim metodama postaju mnogo konzistentnije nego što se to čini na prvi pogled. Neke su metode posvećene neevidentiranom prihodu, druge više mjere neprijavljeni prihod, dok se neke bave procjenama neevidentiranih transakcija. Osim drugačijih polaznih pretpostavki koje će rezultirati i dru-

* *Primljeno (Received): 12.12.1996.*
Prihvaćeno (Accepted): 12.1.1997.

gačijim procjenama obujma i strukture neslužbenog gospodarstva, razlike mogu nastati i zbog korištenja različitih izvora podataka i različitog vremenskog obuhvata.

Ujedno, u gotovo svim društvima postoji protivljenje sustavnoj procjeni i analizi neslužbenog gospodarstva. Ta se protivljenja obično javljaju na tri strane: kod akademskih krugova i ekonomskih analitičara kojima procjene o postojanju, obujmu i strukturi neslužbenog gospodarstva ne odgovaraju, jer podrivaju prihvaćene teorije ekonomske strukture, analize i razvoja; kod službene statistike i organa koji su zaduženi za prikupljanje, obradu i analizu podataka, jer neobuhvaćanje neslužbenog gospodarstva znači da prikupljeni podaci nisu sveobuhvatni i reprezentativni; te konačno, kod nositelja političke vlasti, jer koliko god oni bili racionalni kod donošenja političkih odluka, na temelju pogrešnih pretpostavki donosit će krive odluke. Kao i mnoge druge ekonomske i političke pojave i neslužbeno se gospodarstvo često (zlo)upotrebljava u branjenju ili napadanju pojedinog političkog sustava ili odluke, te pojedini istraživači ovog društvenog fenomena istraživanjima nastoje potvrditi pretpostavljene hipoteze koje zastupaju različite političke stavove i mišljenja. Witte (1987) navodi da su mnoga istraživanja neslužbenog gospodarstva u SAD i Velikoj Britaniji bila korištena kao podrška konzervativnoj tvrdnji o tome kako je za eventualno ublažavanje njegovog porasta nužno ublažiti miješanje vlade u slobodno tržište, sniziti poreze i smanjiti prava iz socijalne skrbi. S druge strane, lijeve stranke u Italiji koristile su porast neslužbenog gospodarstva kao pouzdan znak korumpiranosti i nezdravog stanja postojećeg kapitalističkog sustava. U sociološkim analizama često se prisutna pojačana porezna evazija uzima kao siguran dokaz smanjenja sklonosti ljudi prema državnoj vlasti i njihovoj ogorčenosti prema državnim tijelima (Elshtain, 1995).

Nastojanje da se izmjeri obujam neslužbenog gospodarstva nije novijeg datuma. Prvi pokušaji da se procijeni obujam ukupne ekonomije (u koju je uključena i neslužbena) u SAD datiraju iz 1926. godine kada je Savezna komisija za trgovinu (*Federal Trade Commission*) izdala prvu službenu statistiku nacionalnih prihoda (Henry, 1983). Temeljitiye izučavanje ove pojave zabilježeno je tijekom Drugog svjetskog rata kada se željelo pravilnije rasporediti velike porezne obveze i pojačati utjecaj države na ekonomska kretanja. Drugi val zainteresiranosti za fenomen neslužbenog gospodarstva uslijedio je približno sredinom 70-ih godina, kao posljedica njegova osjetnog i apsolutnog i relativnog porasta (u odnosu na formalni sektor) kako u SAD-u tako i u zemljama zapadne Europe.

METODE MJERENJA SIVE EKONOMIJE

Najčešće se obujam sive ekonomije obračunava pomoću:

- (1) monetarnog pristupa,
- (2) primjenom službene statistike uz koju se daju proizvoljne procjene,
- (3) obračunavanjem i analizom strukture skrivene ekonomije,
- (4) stopa aktivnosti stanovništva,
- (5) razlike između ostvarenih prihoda i realizirane potrošnje,
- (6) podataka dobivenih iz obračuna nacionalnih računa,
- (7) detaljnije kontrole poreznih obveznika i poreznih prijava,
- (8) ispitivanja mišljenja stručnjaka za pojedine djelatnosti ili grane gospodarstva,
- (9) metoda uzroka.

(1) Monetarni pristup

Pretpostavljajući da se najveći dio poslova u neslužbenom gospodarstvu naplaćuje u gotovini, monetarna metoda ispituje koliko je udio gotovinskih sredstava u ukupnim sredstvima u optjecaju, te promjenom toga udjela u određenom vremenskom razdoblju zaključuje o povećanju ili smanjivanju neslužbenog gospodarstva. Za korištenje te metode nužne su relativna stabilnost monetarnih, odnosno novčanih tokova (bez korjenitih promjena u njima), stabilnost cijena i tečaja stranih valuta, nepostojanje paralelnih financijskih transakcija u stranoj valuti (najveći dio plaćanja u zemlji obavlja se u domaćoj valuti) i postojanje dobre monetarne statistike. Ako ne postoje navedeni uvjeti znatno se otežava, pa čak i onemogućava, korištenje monetarne metode u dobivanju reprezentativnih podataka o opsegu i kretanju neslužbenog gospodarstva.

“Jednostavni” monetarni pristup u mjerenju sive ekonomije, po tumačenju Gutmana (1979), određuje se ili odnosom gotovinskih i depozita po viđenju ili udjelom novčanica u ukupnom opsegu sredstava u optjecaju. Feige (1979), pak mjeri odnosom između gotovinskih sredstava u optjecaju i ukupnih transakcija u ekonomiji. Malo složeniji oblik ovog pristupa, kako navodi Vito Tanzi, istražuje odnos između promjena razine poreza i promjena u gotovinsko - novčanoj vezi (Tanzi, 1982. i 1983). Monetarni pristup u mjerenju sive ekonomije polazi od nekoliko pretpostavki:

- a) da se većina plaćanja u sivoj ekonomiji obavlja gotovim novcem, odnosno vrlo rijetko putem čeka ili platnog naloga, što, naravno, nije u potpunosti točno;
- b) da u obračunskom (baznom) razdoblju nije bilo sive ekonomije;
- c) da bi odnos između gotovinskih i depozita po viđenju, odnosno udio novčanica u ukupnom opsegu sredstava u optjecaju bio stalan, kada ne bi postojala siva ekonomija;
- d) da je brzina optjecaja sredstava jednaka u službenom i prikrivenom gospodarstvu.

Pokušat ćemo ilustrirati navedene tvrdnje. Ukupna gotovina u društvu (G) sastoji se iz gotovine koja se koristi za transakcije u službenom gospodarstvu (G_o) i u sivoj ekonomiji - prikrivenom gospodarstvu (G_p). Tako je:

$$G = G_o + G_p \quad (1)$$

U obračunskom razdoblju (kojeg označimo sa b) nije bilo sive ekonomije ($G_p=0$), te je odnos između gotovinskih sredstava i depozita po viđenju (D) sljedeći:

$$(G/D)_b = (G_o/D)_b \quad (2)$$

Po trećoj pretpostavci odnos između gotovinskih i depozita po viđenju, odnosno udio novčanica u ukupnom opsegu sredstava u optjecaju bio bi u svim razdobljima (t) stalan, kada ne bi postojala siva ekonomija:

$$(G_o/D)_t = (G/D)_t = \text{const.} \quad (3)$$

te tako dobivamo:

$$G_o = (G/D) \cdot D_t \quad (4)$$

$$G_p(t) = G(t) - G_o(t) \quad (5)$$

Pretpostavili smo da je brzina optjecaja sredstava (k) jednaka u oba sektora:

$$ko(t)=kp(t) \quad (6)$$

Iz monetarne je teorije poznato da je brzina optjecaja sredstava jednaka omjeru između društvenog proizvoda (DP) i potrebne količine sredstava u optjecaju (M):

$$ko(t)= DP(t)/ Mo(t) \quad (7)$$

U neslužbenom gospodarstvu upotrebljava se gotovina koja se ne iskoristi u službenom gospodarstvu:

$$Mo(t)= Mt - Gp(t) \quad (8)$$

Iz navedenog se lako može dobiti obujam prikrivene ekonomije (OPE):

$$OPEt = kp(t). Gp(t) \text{ odnosno} \quad (9)$$

$$OPEt = ko(t) (G - (G/D)b - Dt)$$

Takva je procjena, kako kaže Glas (1988), relativno jednostavna, te se često upotrebljava u izračunavanju obujma sive ekonomije. Zbog pretpostavki od kojih se polazi (u prvom redu da u obračunskom razdoblju nije bilo sive ekonomije), jednostavni monetarni pristup općenito naglašava brži rast sive ekonomije od službene i visoko procjenjuje njezin obujam. Buttler (1984) navodi procjene raspona udjela te pojave u DBP-u za nekoliko razvijenih zemalja: u SAD-u od 3 do 33 posto, Australiji 10 posto, Kanadi od 2 do 22 posto, Italiji od 10 do 30 posto, Španjolskoj 23 posto, Švedskoj od 7 do 17 posto, Norveškoj od 6 do 16 posto, Velikoj Britaniji od 7 do 16 posto, te Njemačkoj od 2 do 27 posto.

Ovakav način obračuna sive ekonomije uglavnom pokazuje da je u razvijenim zemljama pred kraj 70-ih godina gotovo došlo do njezine eksplozije. Tako Edgar Feige navodi da je njezin udio u DBP-u SAD-a iznosio 1976. godine 19 posto, godinu dana kasnije 27 posto, da bi u 1978. godini narastao na iznad 28 posto. Gutman (1979) nudi znatno niže procjene, te je po njemu udio sive ekonomije u DBP-u SAD-a iznosio 1976. godine 10 posto, odnosno tri godine kasnije 13 posto. Slično mišljenje ima i Ann Witte koja ocjenjuje da je u razdoblju 1976/1977. godine udio neevidentirane ekonomije u ukupnom DBP-u SAD-a iznosio oko 10 posto i da je ona tijekom 70-ih zabilježila približno 1 do 2 posto brži porast nego ukupna evidentirana ekonomija (Witte, 1987).

U obračunu udjela sive ekonomije u DBP-u Austrije Mooslechner (1983, 1984) služio se monetarnim pristupom. U razdoblju od 1955. do 1982. blago se snizuje udjel gotovinskih sredstava u depozitima po viđenju. Udjel novčanica u ukupnom opsegu gotovinskih sredstava u opticaju porastao je sa 64 posto u razdoblju od 1955. do 1959. na 86 posto u razdoblju od 1975. do 1979. (uz istovremeni pad u odnosu na oročene depozite). Također je lagano pao udio ukupnih gotovinskih sredstava u opticaju u odnosu na ukupnu domaću potražnju i na ukupne transakcije malo- i veletrgovine (obje vrijednosti se uzimaju kao aproksimativna vrijednost ukupnih transakcija u ekonomiji). Tako bi se moglo zaključiti da je u Austriji u razdoblju od 1955. do 1982. godine smanjen obujam sive ekonomije. Mooslechner, međutim, izbjegava takvu tvrdnju, jer je utvrdio da je udio

gotovinskih sredstava u depozitima po viđenju u razdoblju od 1955. do 1966. bio stabilan, padao u sljedećih deset godina, te porastao od 1977. Mooslechner vjeruje da je to prije posljedica drugačijeg obračunavanja, nego stvarne promjene u opsegu sive ekonomije. Nakon njegova istraživanja porastao je skepticizam prema monetarnom pristupu, jer se danas smatra da ovaj način mnogo govori o tome što ljudi stvarno rade sa svojim novcem, ali daje vrlo malo spoznaja o sivoj ekonomiji.

(2) Korištenje službene statistike

Primjena službene statistike nadopunjene proizvoljnim procjenama provodi se na sljedeći način: ako se vjeruje da postoji određeni udio sive ekonomije u DBP-u, postavlja se pitanje koliko bi trebalo potrošiti prosječno četveročlano kućanstvo na proizvode i usluge proizvedene u njoj. Drugi način korištenja ove metode u procjenjivanju obujma sive ekonomije podrazumijeva podjelu registriranih gospodarskih subjekata prema veličini, jer se smatra da su veće mogućnosti za neevidentirano poslovanje kod vrlo malih i malih poduzeća. Preduvjeti za ostvarenje ove metode jesu postojanje dobre službene statistike, ponajviše statistike prihoda i potrošnje stanovništva. Prednost ove metode je relativna jednostavnost, dok je nedostatak nepostojanje čvrstih uporišta u određivanju proizvoljnih procjena, što znači podložnost subjektivnim ocjenama, a što će uvjetovati nepouzdanost dobivenih rezultata.

Blades (1982) je u istraživanju procjenjivao izdvajanja za robe i usluge ostvarene u sivoj ekonomiji u nekoliko zemalja OECD-a. Ta "skrivena" potrošnja bila je tako velika, da je Blades zaključio da gornja granica mogućeg udjela sive ekonomije u DBP-u iznosi 4 posto.

Broesterhuizen (1985) podijelio je statističke izvještajne jedinice Nizozemske u pet grupa: javne ustanove, velika, srednja i mala poduzeća (granica je bila stotinu odnosno deset zaposlenih), te gospodarske subjekte čiji se opseg proizvodnje procjenjivao na temelju porezne osnovice. Dugogodišnje iskustvo nizozemske statističke službe pokazalo je da postoje različite greške u ocjenjivanju opsega proizvodnje pojedinih grupa: gotovo da ne postoji kod javnih ustanova, a postaje sve veće kako se smanjuje veličina poduzeća. Broesterhuizen na temelju analize prikupljenih podataka zaključuje da gotovo sigurno udio sive ekonomije u DBP-u Nizozemske ne prelazi 5 posto. Slično je i drugim istraživanjima ustanovljeno da je "sklonost" sivoj ekonomiji veća u manjim poduzećima. U meksičkom gradu Guadalajaru, Roberts (1989) je ustanovio da vrlo mala i mala poduzeća - do 25, odnosno 50 zaposlenih - mnogo češće zapošljavaju djelatnike na "crno", te je gotovo svaki drugi zaposleni neprijavljen, odnosno ne plaćaju se porezi i doprinosi za mirovinsko i zdravstveno osiguranje; kod srednjih i većih poduzeća - do 100, odnosno 500 zaposlenih - to je bio svaki treći; a kod vrlo velikih poduzeća - s više od 500 zaposlenih - to je bio tek svaki peti.

Franz (1984. 1985) koristio se službenim statistikama nadopunjenim proizvoljnim procjenama u utvrđivanju obujma sive ekonomije u Austriji. Pošao je od pretpostavke da veliki proizvođači nisu u mogućnosti sakriti veći dio proizvodnje. Ujedno, uzimao je u obzir potvrđenu pretpostavku da je neto prihod vlasnika malih poduzeća niži od neto plaća i nadnica zaposlenih u velikim poduzećima iste gospodarske grane. Ta "razlika u prihodu" smanjivala se s povećanjem veličine poduzeća i poslužila je kao polazište u

procjenjivanju opsega poslova koji se ne evidentiraju ili se tek djelomično evidentiraju u službenim knjigama.

(3) Obračunavanje i analiza strukture skrivene ekonomije

Procjenjivanjem udjela sive ekonomije u DBP-u ne mogu se dobiti spoznaje o strukturi roba i usluga koje se u njoj proizvode i ostvaruju. Da bi se bolje razumjeli uzroci toga fenomena valja spoznati u kojim je djelatnostima siva ekonomija više prisutna, a gdje je njezin opseg mali ili zanemariv. Takvi podaci poznati su za nekoliko zemalja. Franz (1984, 1985) navodi da je u Austriji neevidentiranje poslovnih djelatnosti ili njihovo tek djelomično evidentiranje u službenim knjigama najviše bilo prisutno u trgovini, ugostiteljstvu i turizmu, a često je bilo i u prehrambenoj i drvenoj industriji, prometu i u slobodnim zanimanjima. Franz ocjenjuje da je neevidentirano približno 18 posto ukupnog prometa u hotelima i restoranima, 11 posto u graditeljstvu, 7 posto u drvenoj industriji, 4 posto u prehrambenoj industriji, 5 posto u prometu i u osobnim uslugama i 4 posto u strojogradnji. Rad ostvaren u "fušu" najčešći je bio kod djelatnika čija su zanimanja vezana uz graditeljstvo, prijevoz i strojarstvo (pogotovo u održavanju i opsluživanju vozila).

U SAD-u izdaci potrošača za proizvode skrivene ekonomije uglavnom se odnose na manje popravke u kući, te, nešto manje: na čuvanje djece, usluge u domaćinstvu, popravak automobila, ulične trgovce, uređenje tratina i dvorišta. Prve četiri stavke pokrivaju, prema ocjeni Jamesa Smitha, približno 80 posto ukupnih izdvajanja za proizvode i usluge skrivene ekonomije (Smitha, 1985). Prema procjeni američkih poreznih vlasti neevidentiranje ili nepotpuno evidentiranje poslovnih aktivnosti mnogo je češće kod malih proizvođača ili osoba koje su samozaposlene. Tako se ocjenjuje da je kvocijent prijavljenog i stvarno ostvarenog prihoda u 1981. godini iznosio 70 posto za male poduzetnike, 79 posto za samozaposlene u nepoljoprivrednim poduzećima, 88 posto za farmere. Istodobno je ocijenjeno da su velike kompanije (one koje su ostvarivale promet veći od milijun dolara) prijavljivale 91 posto isplaćenih nadnica i 94 posto isplaćenih plaća (*US Department of the Treasury, 1983*).

U Španjolskoj je skrivena ekonomija značajna u: graditeljstvu, proizvodnji tekstila, cipele i koža, u prehrambenoj industriji, u održavanju i popravljanju vozila te uslugama u domaćinstvu.

U Francuskoj je rad u "fušu" i na "crno" najviše prisutan u graditeljstvu, tekstilnoj industriji, proizvodnji predmeta od kože, knjigovodstvu, prodaji koju ostvare trgovački putnici, frizerskim uslugama, poljodjelstvu i na sezonskim poslovima.

U Velikoj Britaniji se, kako navodi Rose (1983), ocjenjuje da je približno 11 posto radne snage zadovoljavalo kriterije za visoko sudjelovanje u skrivenoj ekonomiji i to pogotovo u poljodjelstvu i graditeljstvu, te u trgovini konfekcijskim proizvodima. Sljedećih 40 posto zaposlenih imalo je manje ali još uvijek značajne mogućnosti rada u takvoj ekonomiji, dok preostala polovica zaposlenih gotovo da nije imala nikakve mogućnosti sudjelovanja.

U Njemačkoj je skrivena ekonomija značajna u graditeljstvu i održavanju i popravljanju automobila. U Nizozemskoj skrivena ekonomija najviše je bila prisutna u: popravljanju odjeće, stolariji, uređenju i ličenju zidova, izvedbi električne instalacije te u održavanju i popravljanju automobila. U Švedskoj, osim u graditeljstvu, rad u "fušu" i na "crno" bio je češće prisutan u čuvanju djece, uslugama u domaćinstvu, trgovini na malo, održavanju i popravljanju automobila, ugostiteljstvu i turizmu, te u prometu. S druge strane oblici tog rada gotovo da

se nisu javljali u javnom sektoru, u industriji i u javnim uslugama. Švedska je posebno zanimljiva za istraživanja sive ekonomije, jer su u njoj izuzetno visoki porezi i doprinosi, visok stupanj regulacije, a s druge strane, kako navodi Carsen (1992), društvena je mreža "čvrsto isprepletana". U Švedskoj postoji i izreka: "Mi Šveđani jako volimo boje: mislimo sjetno - plavo, glasujemo za crvene, živimo zeleno i radimo na crno".

U reprezentativnom uzorku od 330 stanovnika belgijskog grada Liega, ispitivanjem kojim je rukovodio Pierre Pestieau, željelo se spoznati koliko su ljudi radno angažirani u sivoj ekonomiji i koliko je osoba koje se koriste proizvodima i uslugama koji iz nje potiču. Gotovo polovica ispitanika (47 posto) izjavila je da je ostvarila određeni prihod iz rada "na crno", dok je 36 posto platilo neke robe i usluge sive ekonomije. U sivoj ekonomiji više su sudjelovali proizvodni radnici i nezaposleni, ljudi s nižim plaćama, slabijeg obrazovanja i mlađe dobi (do 24 godine starosti). Naprotiv, uslugama sive ekonomije više su se služile osobe srednje dobi (od 25 do 59 godina starosti), bolje plaćene i višeg obrazovnog stupnja. Stoga, Pestieau naglašava da je u Liegu siva ekonomija slabija na strani ponude i jača na strani potražnje. Jedno od objašnjenja navedenog stanja moglo bi biti u tome što su slabije plaćene osobe prisiljene same obavljati određene (ponajviše kućanske) poslove, dok imućniji mogu platiti nekoga da to učini umjesto njih (Pestieau, 1985).

Procjene opsega sive ekonomije u Belgiji jako se razlikuju i kreću se u rasponu od 10 posto do 18 posto DBP-a. Guinsburg i Pestieau (1987) zaključili su da 26 posto domaćinstava sudjeluje u nekom obliku sive ekonomije i to najčešće u "fuš-poslovima" (prosječno 33 sata mjesečno). Rad na "crno" mnogo je prisutniji u tekstilnoj industriji, ugostiteljstvu i turizmu, gdje je neprijavljen približno svaki četvrti radnik. Kako navodi Bayar (1989) na "crno" su češće radili strani radnici, pogotovo žene. U mnogim belgijskim poduzećima, pretežno na poslovima čišćenja, stalno zaposlene čistačice rade na "crno" prekovremene sate.

U Mađarskoj je siva ekonomija najviše bila prisutna u uslugama održavanja i popravljanja objekata za stanovanje te vozila kao i u graditeljstvu. Godine 1981. u ispitivanju aktivnosti stanovništva utvrđeno je da je u 54 posto domaćinstava barem jedna osoba radila u "fušu", te da je dvije trećine ekonomski aktivnih osoba ostvarivalo određeni prihod iz te ekonomije. Istraživanje provedeno nakon dvije godine (1983), koje je vodila Eva Szita, pokazalo je da u tom radu sudjeluje 75 posto zaposlenih (Szita, 1987).

U želji da se spozna obujam i struktura sive ekonomije, Centar za istraživanje marketinga (CEMA) Zagreb proveo je početkom 1995. godine anketu na reprezentativnom uzorku stanovništva Hrvatske. Dodatni su poslovi istraženi s "obiju strana": s gledišta koji ih obavljaju i s gledišta onih koji se koriste uslugama ili kupuju proizvode od osoba kojima je to dodatna djelatnost. Obavljanje dodatnih plaćenih poslova najčešće je u poljoprivredi, pružanju intelektualnih usluga (podučavanju, prevodenju i slično), te prodaji ili preprodaji roba. Prilično su zastupljeni popravci strojeva i aparata, proizvodnja proizvoda (odjeće, plastičnih, metalnih, papirnatih i drugih proizvoda), te graditeljstvo (izgradnja ili adaptacija stambenih i poslovnih prostora). Ostali su poslovi, poput uređenja prostora (ličenje, postavljanje tapeta i podnih obloga i slično), rad u ugostiteljstvu, iznajmljivanje prostora (stana ili sobe) te pružanje osobnih usluga (frizerskih, pedikerskih i slično) zastupljeni znatno manje. Na strani korištenja usluga i roba iz sive ekonomije, potrebno je istaknuti da je početkom 1995. godine nešto manje od polovice kućanstava (45 posto) u našoj Republici kupovalo proizvode kao što su odjeća, deterdženti i drugo, na tržnici ili drugdje ili su se služili uslugama od osoba kojima je to dodatna (plaćena) djelatnost.

(4) Stope aktivnosti stanovništva

U ovoj se metodi prati kretanje stopa aktivnosti stanovništva u pojedinoj zemlji u određenom vremenskom razdoblju, te se uspoređuju stope aktivnosti stanovništva između više zemalja. Aktivno je stanovništvo ono koje obavlja određeno zanimanje i tako osigurava sredstva za život. Aktivnima se smatraju i osobe koje traže zaposlenje ili ispunjavaju vojnu obvezu. Ukoliko uslijed gospodarske krize i velike nezaposlenosti ili zbog privrednog restrukturiranja, dolazi do značajnijeg smanjivanja stopa aktivnosti - koje se inače sporo mijenjaju - može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je došlo samo do prividnog smanjivanja aktivnosti stanovništva. Nezaposlene se osobe ne prijavljuju službama za zapošljavanje, jer ne očekuju da će preko njih dobiti zaposlenje, te naizgled izlaze iz radne snage. S druge strane, značajan dio populacije, suočen s nemogućnošću zapošljavanja u službenom gospodarstvu, traži i nalazi mogućnost rada u neslužbenom gospodarstvu. Sigurno da su nezaposleni, pogotovo oni koji su prije radili, u velikoj mjeri mogući i stvarni izvor ljudi koji žele raditi na taj način. To, naravno, ne znači da su svi oni radno uključeni u sivoj ekonomiji, kao i da u njoj sudjeluju samo nezaposleni radnici i oni koji su izašli iz radne snage, jer najveći dio djelatnika koji rade u sivoj ekonomiji osobe su zaposlene u službenom gospodarstvu. Nezaposlene osobe, pogotovo ako su dulje bez zaposlenja, ipak se relativno slabo "okoriste" radom u sivoj ekonomiji, jer im znanja i stručnosti kojima raspolažu ne omogućavaju zapošljavanje u službenoj ekonomiji, tako da nisu zanimljive niti za onu neslužbenu.

Ova metoda ima smisla samo ako su promjene u službenim stopama aktivnosti stanovništva prouzročene čimbenicima povezanim sa sivom ekonomijom. Često se ističe da bi trebalo razmatrati samo stope aktivnosti muškaraca, jer su opće stope aktivnosti određene mnogim drugim činiteljima, poput povećane aktivnosti žena ili promjenama u trajanju općeobveznog školovanja. Prednosti ove metode su postojanje podataka o stopama aktivnosti stanovništva, koje se (istina s manjim metodološkim nadopunama i usklađivanjem) mogu koristiti za duže vremensko razdoblje u pojedinoj zemlji, kao i mogućnost usporedbe između više zemalja. Nedostaci su što se ovi podaci prikupljaju obično popisom stanovništva, najčešće svakih deset godina, tako da se za međupopisne godine mogu samo izvršiti procjene aktivnosti. Ujedno, ovom se metodom može dobiti samo procjena radnog sudjelovanja nezaposlenih osoba u neslužbenom gospodarstvu, dok su ispuštene osobe koje rade u službenom gospodarstvu. Također, može se dobiti procjena radnog sudjelovanja nezaposlenih osoba samo na razini nacionalnog gospodarstva ili na razini pojedinih regija, bez mogućnosti približe spoznaje stanja po pojedinim gospodarskim granama ili zanimanjima. Nadalje, ovom metodom u potpunosti ostaje neobuhvaćen značajan dio sive ekonomije: porezna evazija.

Contini (1979, 1981) se za procjenu obujma sive ekonomije u Italiji služio promjenama stopa aktivnosti stanovništva i usporedbom s drugim zemljama. Pošao je od stanovišta Giorgia Fua, profesora iz Ancone, koji je u Italiji prvi počeo sivoj ekonomiji posvećivati veću pažnju (Fua, 1976). Fua je naglasio da se u cijelom razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, usprkos privrednom oporavku i kasnijem gospodarskom "čudu", broj zaposlenih prema službenim statističkim podacima u Italiji smanjivao. Fua tako zaključuje da je stvarni broj nezaposlenih mnogo manji nego što je evidentiranih u uredima za zapošljavanje, te da je ostvareni DBP mnogo veći od službeno obračunatog. Želeći spoznati stvarno stanje, Talijanski središnji statistički zavod (ISTAT) 1977. godine je utvrdio da je ostvareni DBP 10 posto veći od službeno obračunatog i da je stvarni broj nezaposlenih za jedan milijun manji nego što je bilo evidentirano nezaposlenih (Sullivan, 1986).

Za Švicarsku Weck-Hannemann i Frey (1985) su istakli da je opća stopa aktivnosti u razdoblju od 1970. do 1980. godine pala sa 76,4 posto na 70,7 posto, što bi se moglo pripisati povećanom sudjelovanju u sivoj ekonomiji. Ali, ako se uspoređuju stope aktivnosti stanovništva u Švicarskoj s drugim zemljama proizlazi da su stope aktivnosti muškaraca u njoj osjetno više nego bilo gdje drugdje. Tako je 1980. godine u Švicarskoj bilo radno aktivno 93,5 posto svih muškaraca u dobi između 15 i 64 godine starosti, dok je istodobno taj udio u Velikoj Britaniji iznosio 91,2 posto, u Švedskoj 87,7 posto, u SAD-u 83,2 posto, u SR Njemačkoj 83,2 posto, u Italiji 82,2 i u Francuskoj 80,9 posto. Ako bi razlike između stopa aktivnosti stanovništva u pojedinim zemljama bile isključivo posljedica različitog udjela neslužbenog gospodarstva, moglo bi se reći da je ono relativno malo u Švicarskoj i Velikoj Britaniji, srednjeg značenja u Švedskoj i SAD-u, te veliko u SR Njemačkoj, Italiji i Francuskoj. Weck-Hannemann i Frey navode da stope aktivnosti stanovništva određuju mnogi činitelji koji se ne mogu pripisati sivoj ekonomiji. Ujedno, u Švicarskoj značajan dio ljudi koji rade na "crno" i u "fušu" zaposleni su u službenom gospodarstvu, a oni ne mogu biti obuhvaćeni ovom metodom.

(5) Razlika između ostvarenih prihoda i realizirane potrošnje

Ova metoda polazi od sljedećeg stanovišta: ako su rashodi veći od evidentiranih prihoda, smatra se da su tako ostvarena sredstva zarađena u sivoj ekonomiji. Razlike između ostvarenih prihoda i realizirane potrošnje moguće je utvrditi na razini cjelokupnog nacionalnog gospodarstva i na mikro razini pojedinog domaćinstva. Statistički organi mjere (agregatni) narodni dohodak, tako da obuhvate tokove prihoda i rashoda. Kod prihoda uzimaju se obično podaci poreznih službi, dok se za rashode zbrajaju izdaci za robe i usluge.

Analiza razlike između ostvarenih prihoda i realizirane potrošnje na mikro razini provodi se istraživanjem na temelju reprezentativnog uzorka kućanstava (anketa o potrošnji). U tim je istraživanjima izuzetno važno pitanje odabiranja uzorka. U većim državama obično se sastoji od 6 do 9 tisuća kućanstava, a u manjim državama od 2 do 3 tisuće kućanstava. Ankete o potrošnji vrlo su složene i višenamjenske, te zahtijevaju veliku stručnost u pripremi, prikupljanju i analiziranju dobivenih rezultata. Prednost ove metode je mogućnost usporedbi više zemalja, jer su ankete u pojedinim državama rađene u skladu s međunarodno utvrđenom metodologijom koju je usvojio Statistički ured Europske unije (*Eurostat*). Anketa je podložna subjektivnoj ocjeni o potrošnji kako ispitanika koji u njoj sudjeluju (koji mogu namjerno ili slučajno precjenjivati ili potcjenjivati svoje prihode i potrošnju), kao i anketara koji je provode. Stoga je u pripremama obrazaca i osposobljavanju anketara potrebno učiniti sve što je moguće da se subjektivnost što više smanji. Bez obzira na određene nedostatke koji su neminovni u takvom ispitivanju, valja istaknuti da su navedeni problemi identični u svim zemljama, pa su stoga dobiveni podaci reprezentativni i međusobno usporedivi.

Prikupljeni podaci obrađuju se i projiciraju na razinu cjelokupnoga gospodarstva. Ponekad se u anketama neposredno ispituje o uključenosti kućanstava u sivu ekonomiju, ali su zbog prikrivene prirode takvog prihoda, pogotovo ako je ostvaren nezakonitim putem, prikupljeni podaci prilično nepouzdana. Nedostaci te metode očituju se u tome što, ako je u ocjeni narodnog dohotka putem tokova prihoda i rashoda došlo do statističke greške, može se pogrešno ocijeniti obujam sive ekonomije. Pritom je teže obuhvatiti izdatke, jer je statistički gotovo nemoguće pokriti tako veliku institucionalnu mrežu, kao što su sva mjesta potrošnje. Nadalje, moguće su greške prouzročene različitim tumačenjima statističkih pojmova. Moguće da se u sivu ekonomiju ubroji nešto što u nju ne spada (poput neformalnih oblika ekonomske aktivno-

sti vezanih uz uobičajene kućanske poslove i brige oko obitelji - kuhanja, čišćenja, brige o djeci, manjih popravaka i slično), odnosno da se ispusti nešto što bi u njoj trebalo biti. U ocjeni narodnog dohotka mogu se pojaviti prihodi koji nisu obuhvaćeni u poreznoj statistici, te dolazi do potcjenjivanja obujma sive ekonomije. Konačno, dio aktivnih osoba u sivoj ekonomiji ne pojavljuje se ni pri statističkom praćenju ostvarenih izdataka. Zbog svega navedenog Frey i Pommerehne (1982), te Schrage (1984) smatraju da se ovom metodom može utvrditi samo donja granica sive ekonomije, odnosno da se tako jako potcjenjuje njezin obujam.

(6) Podaci dobiveni iz obračuna nacionalnih računa

Ovom se metodom detaljnije analiziraju pojedine stavke nacionalnih računa sa željom da se spozna koliko je potcijenjen DBP i pojedine kategorije u njemu. Dobivanje prave slike o gospodarskom stanju društva izuzetno je važno. U protivnom će makroekonomska predviđanja postati iskrivljena, precjenjujući realni gospodarski rast i potcjenjujući cijene. Osim toga, što je najznačajnije, donositelji političkih odluka koliko god bili racionalni, na temelju pogrešnih pretpostavki, donosit će krive odluke. Ova je metoda vrlo složena i sveobuhvatna, te zahtijeva izuzetnu stručnost ljudi koji je provode. Ako ne postoje nacionalni računi u pojedinoj zemlji, ali ni dovoljna stručnost ljudi koji ih trebaju detaljnije analizirati, primjena ove metode nije moguća.

Obično se ostvareni DBP u nacionalnim računima dijeli na više kategorija, koje se zasebno razmatraju. Većina istraživanja dijeli ga na šest kategorija i pri procjeni primjenjuje: 1) neizravnu metodu za dodanu vrijednost ostvarenu u poljoprivredi i industriji, te u poslovanju s nekretninama; 2) dodanu vrijednost ostvarenu u državnim službama (koja obuhvaća izdvajanja za plaće zaposlenih, potrošnju fiksnog kapitala i posredne poreze), javnim tvrtkama (poput željeznice, bolnica) kao i ostalim tijelima koja se financiraju iz proračuna; 3) i 4) dodanu vrijednost ostvarenu poslovanjem velikih i malih tvrtki, koja se procjenjuje na temelju provedenih istraživanja; 5) dodanu vrijednost ostvarenu poslovanjem vrlo malih tvrtki (obično do 10 zaposlenih, koje su vrlo sklone neplaćanju poreza i doprinosa), a koja se također procjenjuje u skladu s ostvarenim istraživanjima; i 6) u skladu s podacima o poreznim obvezama, dodanu vrijednost ostvarenu u hotelima, restoranima, servisima potrošnih dobara, privatnim zdravstvenim i veterinarskim uslugama i slično (Broesterhuizen, 1985).

U SAD-u je Ured za ekonomske analize (*Bureau of Economic Analysis - BEA*) proveo vrlo složenu analizu želeći spoznati koliki dio unutar ukupne potrošnje otpada na neevidentiranu potrošnju. Uključili su i vladine podatke o izdacima iz proračuna, statistiku o veletrgovini i malotrgovini (s posebnom stavkom o kupnji koju su u SAD-u ostvarili stranci), redovne izvještaje o kupnji za potrebe poslovanja, te druge statističke izvore i istraživanja (ponajviše za neevidentiranu kupnju na tržištu). Ustanovljeno je da je potcijenjen opseg potrošnje (odnosno da značajniji dio nije evidentiran) Amerikanaca za: prehranu, duhan, odjeću, zlato i drago kamenje, osobne usluge, održavanje kućanstava, određene oblike medicinskih usluga, pogrebne usluge, te održavanje i popravljivanje automobila i kuća. (Ovo i neka druga istraživanja ponukala su *Bureau of Economic Analysis* da poduzme značajne promjene u Računu nacionalnog dohotka SAD-a - *National Income and Product Account, NIPA*.)

Istraživački centar Sveučilišta u Michiganu proveo je u jesen 1982. godine na reprezentativnom uzorku od 700 domaćinstava istraživanje o potrošačkim navikama. Pokazalo se da se uslugama neevidentirane ekonomije mnogo više služe obitelji iz donje srednje klase i neurba-

no stanovništvo. Većinom se radi o uslugama malih poduzeća ili samozaposlenih, iako značajan udio ima prodaja određenih roba (u prvom redu prehrane). Razlozi kupnje proizvoda i usluga iz neevidentirane ekonomije bili su u 57 posto slučajeva niža cijena, a u 12 posto viša kvaliteta nego u službenoj ekonomiji. Najveći nedostatak tih proizvoda i usluga bio je u tome što ne postoje garancije i reklamacije. Osobe koje su se služile određenom uslugom najčešće nisu znale profesionalni status onoga tko je pružio uslugu. Ukoliko im je on bio poznat, u 55 posto slučajeva radilo se o stalno zaposlenima. Kod onih koji su bili bez redovnog zaposlenja, gotovo petina bili su prijatelji i rođaci korisnika usluga, 7 posto bili su umirovljenici, a u svega 3 posto slučajeva radilo se o nezaposlenima.

U Italiji su 1982. godine izvršene nadopune nacionalnih računa na temelju ciljanih istraživanja o poslovanju malih tvrtki (s manje od 20 zaposlenih). Za njih je ustanovljeno da ne prijavljuju veći dio novostvorene vrijednosti svoje proizvodnje, te je ona procijenjena posrednim putem korištenjem prosječne proizvodnosti. Ujedno, procjenjivao se ukupan obujam rada, a ne broja zaposlenih, jer je mnogo osoba radilo na dva radna mjesta, "u fušu" i "na crno". Preračunavanjem na uobičajen rad (stalan posao koji obavlja jedna osoba), proizašlo je da je 1982. godine broj zaposlenih u Italiji bio veći za 6 posto od postojećih statističkih podataka. Procjenjivanjem proizvodnje, detaljnijim ocjenjivanjem ostvarenog rada i potrošnje, nadopunom input-output tablica pojedinih gospodarskih sektora i grana ustanovljeno je da je stvarni DBP Italije bio veći 17,7 posto, potrošnja kućanstava 14,4 posto, ostvareni fiksni kapital 36 posto od statistički izračunatih. Kako ističe Willard (1989) navedena uvećanja nisu isključivo posljedica uključivanja sive ekonomije, nego i boljeg statističkog praćenja proizvodnih tokova i promjena u metodama obračuna.

(7) Podrobnija kontrola poreznih obveznika i poreznih prijava

Većina analiza neslužbene ekonomije naglašava ulogu poreza. Istina je da je neplaćanje poreza najznačajniji čimbenik u tom gospodarstvu, ali svugdje u svijetu česti su slučajevi krijumčarenja da bi se izbjegle carinske obveze, prodavanja poljoprivrednog ili građevinskog zemljišta po većoj cijeni nego što je prikazano u dokumentaciji, zapošljavanja stranih radnika koji nemaju radne dozvole, nepoštivanje zakona o zaštiti na radu i slično. Ipak, zbog svoje važnosti, poreznoj evaziji u analizi sive ekonomije potrebno je posvetiti veću pažnju. Isachsen, Samuelson i Strom (1985) navode da se izbjegavanje plaćanja poreza (evazija) može promatrati u okviru dva pojavna oblika: prijavljivanje poreznim organima manje ostvarenog legalnog prihoda od stvarno ostvarenog ili uvećavanje troškova kojima se smanjuje porezna osnovica i rad u sivoj (neevidentiranoj) ekonomiji, čime se u potpunosti izbjegava plaćanje poreza i doprinosa. Metoda podrazumijeva detaljniju analizu poreznih prijava određenog uzorka poreznih obveznika, kao i provjeru da li osobe koje uopće nisu prijavile porez, stvarno i ne ostvaruju dohodak. Ova metoda teško je ostvariva ako je porezna evazija jako raširena u pojedinom sektoru, gospodarskoj grani ili skupini zanimanja, te je teško ili gotovo nemoguće pobliže utvrditi iznos neprijavljenog dohotka. Ujedno, u potpunosti je ispušten prihod ostvaren iz nezakonskih aktivnosti, kao i iz pojedinih oblika zakonskog rada. Uz to nedostatak je ove metode što pojedini ispitanici koji ostvaruju mali dohodak ne prelaze potreban "prag" za plaćanje poreza, te ga niti ne prijavljuju. Oni se ispuštaju iz analize, iako - ako bi se zbrojili svi njihovi prihodi, neki bi od njih prešli utvrđeni iznos preko kojeg se treba plaćati porez.

Podrobniju kontrolu poreznih obveznika i poreznih prijava proveo je 1978. godine švedski porezni ured (*Riksstatteverk*), koji je ocijenio da je ostalo neprijavljeno 8 do 15 posto ostvare-

nog dohotka (Hansson, 1980). Kasnija ekonomska istraživanja (Hansson, 1982) ocijenila su navedeni udio manjim, odnosno vjeruju da se on kreće oko 3,8 posto društvenog proizvoda. S obzirom na druge zemlje (poput Francuske ili Njemačke), to je prilično nisko, pogotovo imajući na umu visoko progresivno oporezivanje koje postoji u Švedskoj i opću sklonost takvom radu. Hansson vjeruje da je navedeni udio donja granica procjene neprijavljenih prihoda, koji je relativno nizak zahvaljujući dobro organiziranoj poreznoj službi u Švedskoj i prilično visokoj općoj svijesti o potrebi plaćanja poreza. Na temelju pobliže kontrole poreznih obveznika, istraživanja su pokazala da u razdoblju od 1970. do 1980. u Švedskoj nije došlo do bitnijeg povećanja obujma sive ekonomije.

Uprava prihoda SAD provela je 1976. godine svestraniju analizu 50 tisuća poreznih prijava. Uzorak je bio stratificiran prema poslovnoj ili neposlovnoj aktivnosti i razini prijavljenog prihoda. Ispitana je svaka pojedina stavka prijave na strani prihoda (nadnica, plaća, dividende) i na strani umanjenja porezne osnovice (troškovi seljenja i slično). Procijenjeno je da je neprijavljeni legalni prihod obveznika u 1976. godini iznosio 78,3 mrđ \$, dok je umanjenje porezne osnovice procijenjeno za 20,8 mrđ \$, što znači da je krivo prikazan prihod za 99,0 mrđ \$ (odnosno oko 4 posto nacionalnog prihoda). Uprava prihoda SAD također je 1976. godine provela ispitivanje 5 milijuna osoba koje nisu prijavile prihod. Ustanovljeno je da je od svih ispitanih ukupni prihod u iznosu 46,3 mrđ \$ (što je približno 2 posto nacionalnog prihoda) trebalo prijaviti 4,2 milijuna osoba.

(8) Ispitivanje mišljenja stručnjaka

Metoda podrazumijeva ispitivanje mišljenja stručnjaka za pojedina gospodarska područja, kojima bi trebalo biti poznato stanje i struktura sive ekonomije u djelatnostima kojima se bave. Prednosti su metode njena jednostavnost i to što ispitanici ne iskrivljuju namjerno podatke, a najveći nedostaci su obično mali uzorak i nemogućnost kontrole dobivenih podataka.

Weck-Hannemann i Frey (1985) pošli su od stava da je Švicarska mala i otvorena zemlja, u kojoj se neće moći slučajnim uzorkom ispitivanjem domaćinstava dobiti reprezentativni podaci o obujmu i strukturi sive ekonomije. Razlog je u tome što se može pretpostaviti da u njoj najviše sudjeluju neprijavljeni strani radnici, koji ne bi bili uključeni u uobičajeno ispitivanje stanovništva. Stoga su ispitivali mišljenje stručnjaka za pojedine djelatnosti ili grane gospodarstva Švicarske. U upitniku kojeg su poslali poštom, molili su stručnjake za osobnu procjenu, a ne za službeno mišljenje ustanove u kojoj su radili. Pitanja su se odnosila na obujam sive ekonomije po djelatnostima i zanimanjima, udio djelatnika s punim i skraćenim radnim vremenom koji su u njoj aktivni, broj tjedno ostvarenih sati takvog rada, udio stranih radnika. Dobivena su mišljenja 26 stručnjaka iz 13 ustanova, pri čemu je 21 odgovorio na sva pitanja. Autori naglašavaju da su svjesni svih ograničenja vezanih uz ovako mali uzorak kao i nemogućnosti provjere i usporedbe dobivenih rezultata na nekom kontrolnom uzorku. S druge strane sa sigurnošću se može pretpostaviti da ispitanici nisu namjerno iskrivljavali podatke, što je uobičajeno ograničenje kada se neposredno ispituju proizvođači ili korisnici proizvoda ili usluga sive ekonomije. Nakon prikupljanja i obrade podataka, Hannemann i Frey procijenili su za Švicarsku da je udio neevidentirane ekonomije u ukupnoj ekonomiji iznosio između 5 i 10 posto u poljodjelstvu, graditeljstvu, ugostiteljstvu, uslugama održavanja i popravljanja, uslugama u domaćinstvu i čišćenju, dok je između 2 i 5 posto iznosio u tekstilnoj industriji i konfekciji, proizvodnji građevnog drveta i namještaja, trgovini, obrazovanju, kulturi, zabavi i njezi tijela. Zanimanja koja se najviše pojavljuju u sivoj ekonomiji Švicarske (ocje-

njuje se da obuhvaćaju 10 do 20 posto svih zaposlenih tih zanimanja) su vrtlari, zidari, ličioc, konobari, osobe koje pružaju usluge u domaćinstvu i čišćenju, dok u neevidentiranoj ekonomiji radi približno 5 do 10 posto zaposlenih poljodjelaca, stolara, mehaničara, akvizitera, pravnika, te zubarskih i medicinskih asistenata.

(9) Metoda uzroka

U ovoj metodi koriste se uzroci koji dovode odnosno potiču pojedince i tvrtke da sudjeluju u sivoj ekonomiji. Tako se procjenjuje obujam sive ekonomije i provodi analiza kroz duže vremensko razdoblje u pojedinoj zemlji ili usporedba s drugim zemljama. Obično se uzimaju sljedeći pokazatelji: opterećenje porezima, opterećenje regulativom, stupanj porezne etike, stopa aktivnosti stanovništva, službeno radno vrijeme, (ne)prisutnost stranih radnika. Prva dva pokazatelja su troškovi rada koji se mogu izbjeći prelaskom u sivu ekonomiju. Porezna etika je prihvaćeni stav javnosti u odnosu na državu i plaćanje poreza koji podrazumijeva stupanj zadovoljstva i nezadovoljstva građana s uslugama i pravima koja dobivaju temeljem plaćanja poreza. Stopa aktivnosti i službeno radno vrijeme koriste se kao naznaka mogućnosti za aktiviranje u sivoj ekonomiji, dok je udio stranih radnika značajan za pojedine zapadnoeuropske zemlje, jer oni imaju veliku sklonost radu "na crno". Prednost ove metode je relativna jednostavnost, ali je ona jako podložna subjektivnoj procjeni pojedinih odrednica (poput stupnja porezne etike i slično).

Za Švicarsku su Weck-Hannemann i Frey (1985) koristili navedenih šest odrednica, time da su uzimali stopu aktivnosti samo muškog stanovništva u radnoj dobi (između 15 i 64 godine starosti). U svom istraživanju naglašavaju udio stranih radnika koji su spremniji za rad "na crno" i u "fušu" nego domaće stanovništvo. U Švicarskoj većina stranih radnika nema pravo dovesti svoje obitelji, ne osjećaju se punopravni članovi društva, nisu spremni platiti nužnu cijenu društvenog razvoja (poreze i doprinose), te uglavnom dolaze iz zemalja koje su tradicionalno poznate po vrlo "razvijenoj" sivoj ekonomiji i općem, gotovo povijesnom izbjegavanju plaćanja poreza i obveza (kao npr. Italija i Turska).

Koristeći prilagođenu metodu uzroka, detaljniju analizu fenomena i opsega sive ekonomije unutar bivše Jugoslavije napravili su Glas, Kukar, Simončić i Bićanić (1988). U ocjeni i mjerenju opsega sive ekonomije oni navode i koriste: 1) opterećenje s davanjima (porezima) i doprinosima, za što koriste udio neposrednih davanja i doprinosa u društvenom proizvodu, udio izdvajanja za financiranje opće i zajedničke potrošnje u društvenom proizvodu i udio broja zaposlenih u neprivredi u ukupnom broju zaposlenih; te 2) opterećenje propisima koje utječe na porast sive ekonomije. Iako je opseg administrativnog uređenja teško mjeriti, autori smatraju da se uvjetno može koristiti udio broja zaposlenih u tijelima državne vlasti i uprave, tijelima lokalne samouprave i uprave, fondovima, udruženjima i organizacijama u ukupnom broju zaposlenih i ukupan broj stranica "Službenog lista" po pojedinim godinama; 3) mogućnosti zapošljavanja u službenoj ekonomiji, koje ako su male, velik dio ljudi nastoji se radno aktivirati u sivoj ekonomiji (korištene metode: broj nezaposlenih prema broju prijavljenih potreba za radnicima, prosječna dužina čekanja na zaposlenje, udio osoba koje duže čekaju na zaposlenje - više od jedne godine - među svim nezaposlenima); 4) dužina efektivnog radnog vremena u službenoj ekonomiji: da bi se mogli obaviti poslovi u sivoj ekonomiji, potrebno je slobodno vrijeme (izvan radnog vremena u službenoj ekonomiji), te ako se skraćuje dužina službenog radnog vremena, postoje veće mogućnosti aktiviranja u sivoj ekonomiji. (Povezano s navedenim, Langfeld - 1983, naglašava da skraćivanje tjednog radnog vremena, produžava-

nje trajanja godišnjeg odmora i skraćivanje radnog staža doprinose povećanoj ponudi radne snage spremne za uključivanje u sivu ekonomiju); 5) rast realnih dohodaka: sporiji rast ili pad realnih dohodaka u redovnom radnom odnosu, potiče ljude da se uključe u sivu ekonomiju; 6) razvijenost uslužnog dijela gospodarstva: slabije razvijen registrirani uslužni dio gospodarstva utječe na razvoj sive ekonomije (pokazatelji: broj zaposlenih u uslužnom dijelu gospodarstva u odnosu na ukupan broj zaposlenih u službenom gospodarstvu, broj obrtnika koji imaju prijavljen obrt); 7) stupanj porezne etike koji je među najznačajnijim pokazateljima koji utječu na obujam i razvoj sive ekonomije. To obuhvaća sve čimbenike koji utječu na osjećaj pripadanja zajednici u kojoj osoba živi, i na ponašanje u skladu s pravilima zajednice. Ukoliko se pojedinac manje poistovjećuje sa zajednicom, time je manje spreman poštivati njena pravila ponašanja i spremniji se uključiti u sivu ekonomiju. O stupnju poreznog morala ne postoje konkretni podaci niti istraživanja, ali se može općenito pretpostaviti da postoji prihvaćen stav po kojem nije poseban grijeh ako se ne plate obveze, prikrije nasljedstvo ili dopunski prihod. Autori su procijenili da je udio sive ekonomije u DBP-u bivše Jugoslavije iznosio 1961. godine 4-8 posto, 1971. godine 12-16 posto, a 1981. godine 23-27 posto.

Umjesto zaključka

Blades (1982) naglašava, da iako opseg neslužbenog gospodarstva nije velik u odnosu na ukupan DBP, njegovo ispuštanje može dovesti do značajnih narušavanja u pojedinim stavkama nacionalnih računa, posebice u djelatnosti usluga, pogrešnih interpretacija u korištenju službene ekonomske statistike i iz njih izvedenih aktivnosti ekonomske politike. Uobičajene metode mjerenja stanja i razvoja nacionalnog gospodarstva koje će ispustiti utjecaj neslužbenog gospodarstva dat će pojačanu iskrivljenu sliku stvarnog gospodarskog stanja, dok će službena statistika pokazivati sporiju stopu rasta. U tržišnom gospodarstvu službena procjena cijena bit će veća od stvarne razine cijena. Ako neslužbena ekonomija raste brže, s osobama zaposlenima u službenoj ekonomiji koje traže "neevidentirani" sekundarni posao, naizgled se smanjuje službena proizvodnost rada, ukoliko je output potcijenjen više nego što je smanjivanje inputa. Uz primjenu mjera sustava blagostanja, povoljnijom materijalno-pravnom zaštitom nezaposlenih, službena statistika nezaposlenosti može se jako povećati osobama koje ustvari rade u neslužbenom gospodarstvu.

Zbog svega iznesenog izuzetno važno pitanje u društveno-ekonomskom razvoju jest mjerenje obujma i strukture neslužbenog gospodarstva. Hans Singer dao je jedan od najboljih opisa neslužbenog gospodarstva riječima: "Ono je kao žirafa; teško ga je opisati i izmjeriti, ali ga odmah raspoznate kada ga vidite". Usprkos postojanju mnogih metoda za procjenu tog fenomena, zbog same njegove prirode (jer to znači izmjeriti neizmjerivo) ne postoji pouzdan način kojim bi se obuhvatili i procijenili svi pojavnici oblici neslužbenog gospodarstva. Njegov obujam moguće je samo približno procijeniti, a to se čini pomoću: (1) monetarnog pristupa (odnosom gotovinskih i depozita po viđenju ili udjelom novčanica u ukupnom opsegu sredstava u optjecaju, ili pak, odnosom između gotovinskih sredstava u optjecaju i ukupnih transakcija u ekonomiji); (2) korištenja službene statistike uz koju se daju proizvoljne procjene (ako se vjeruje da postoji određeni udio neslužbenog gospodarstva u DBP-u postotak, koliko bi trebalo potrošiti prosječno kućanstvo za robe i usluge iz sive ekonomije); (3) obračunavanja i analize strukture skrivene ekonomije (za bolje razumijevanje uzroka tog fenomena nužno je spoznati u kojim je djelatnostima i zanimanjima neslužbeno gospodarstvo više prisutno, a gdje je njegov opseg mali ili zanemariv); (4) usporedbi stopa aktivnosti stanovništva u dužem vremenskom razdoblju i između više zemalja (ako se stope jako smanjuju, to

može značiti povlačenje stanovništva iz službenog gospodarstva i sudjelovanje u neslužbenom); (5) razlike između ostvarenih prihoda i realizirane potrošnje (ako su rashodi veći od evidentiranih prihoda - na razini cjelokupnog nacionalnog gospodarstva ili na mikro razini pojedinog domaćinstva - smatra se da su tako ostvarena sredstva zaradena u neslužbenom gospodarstvu) (6) podataka dobivenih iz obračuna nacionalnih računa (obično se radi o vrlo složenim analizama u kojima se želi spoznati koliki dio otpada na neevidentiranu potrošnju unutar ukupne potrošnje); (7) detaljnije kontrole poreznih obveznika i poreznih prijava; (8) ispitivanja mišljenja stručnjaka za pojedine djelatnosti ili grane gospodarstva (grupa autora je poslala od stanovišta da je Švicarska mala i otvorena zemlja, u kojoj se neće moći slučajnim uzorkom ispitivanjem kućanstava dobiti reprezentativni podaci o obujmu i strukturi sive ekonomije - jer u njoj najviše sudjeluju neprijavljeni strani radnici - te su ispitali mišljenje stručnjaka za pojedine djelatnosti ili grane gospodarstva); (9) metode uzroka u kojoj se razmatraju uzroci koji dovode odnosno potiču pojedince i tvrtke da sudjeluju u neslužbenom gospodarstvu. Teško je ocijeniti primjenjivost pojedinih metoda u Hrvatskoj, pogotovo stoga što se tek provode ili se trebaju provesti istraživanja, čiji se rezultati obično koriste u procjeni obujma neslužbenog gospodarstva.

Primjena monetarne metode u Hrvatskoj vrlo je ograničena, ponajviše zbog relativno kratkotrajnog razdoblja korištenja kune kao sredstva plaćanja, a i zbog donedavno jako raširene primjene paralelnog sredstva plaćanja (njemačke marke). Ujedno, zaustavljanjem inflacije počela se više koristiti domaća valuta kao sredstvo plaćanja, pa je porasla potražnja za njom. Navedena promjena nije uzrokovana promjenom obujma neslužbenog gospodarstva.

Korištenja službene statistike uz koju se daju proizvoljne procjene moguće je u zemljama koje imaju razvijeno statističko praćenje, što se ne bi u potpunosti moglo reći za Hrvatsku.

U vezi s trećom metodom (analiza strukture neslužbenog gospodarstva), u Hrvatskoj zadasa ne postoje objavljene procjene broja aktivnih osoba u sivoj ekonomiji te udjela sive ekonomije u DBP-u, koje bi se temeljile na sveobuhvatnim i sustavnim istraživanjima tog fenomena. Sigurno bi bilo korisno u određenom vremenskom razdoblju ponoviti anketu o fenomenu sive ekonomije koju je početkom 1995. godine proveo Centar za istraživanje marketinga. Tako bi se mogla dobiti spoznaja koliko je stvarno poboljšana socio-ekonomski položaj stanovništva Hrvatske, tako da ono sve manje treba biti prisutno u sivoj ekonomiji i koristiti proizvode i usluge koji tu nastaju.

I kod korištenja stopa aktivnosti stanovništva za procjenu obujma sive ekonomije u Hrvatskoj također postoje ograničenja. Ekonomska aktivnost stanovništva Hrvatske opada u razdoblju od Drugog svjetskog rata do 1971. godine (s 51,6 posto u 1948. godini na 43,6 posto u 1971. godini). Navedeno smanjivanje posljedica je deagrarizacije i urbanizacije (nepoljopriredno stanovništvo uobičajeno ima niže stope aktivnosti), a ne bržeg razvoja neslužbenog gospodarstva. Nakon 1971. godine dolazi do porasta opće stope aktivnosti stanovništva, pa je ona 1981. godine iznosila 45,2 posto, a 1991. godine 45,3 posto, što se ne bi moglo pripisati smanjivanju neslužbenog gospodarstva u navedenom razdoblju. Smanjivanje opće stope aktivnosti stanovništva nakon 1991. godine (koje možemo samo pretpostaviti, jer u međuvremenu nije bilo popisa stanovništva) prouzročeno je povećanjem nezaposlenosti nastalim uslijed ratnih zbivanja, gubitka tržišta i strukturnih promjena u gospodarstvu Hrvatske. Ipak, nezaposlenost nije toliko narasla kako se moglo očekivati, odnosno koliko se smanjio broj zaposlenih. U značajnoj mjeri to je posljedica "obeshrabrenosti" tražitelja zaposlenja: u suženim mogućnostima zapošljavanja nezaposleni se i ne prijavljuju zavodima za zapošljavanje, jer ne očekuju da će preko njih dobiti zaposlenje, te naizgled izlaze iz radne snage. Sigurno je da

značajan dio stanovništva, suočen s nemogućnošću zapošljavanja u službenom gospodarstvu, traži i nalazi mogućnost radnog aktiviranja u onom neslužbenom. S tim u vezi Državni zavod za statistiku upravo provodi Anketu o radnoj snazi, kojom bi se trebali dobiti podaci o ukupnoj radnoj aktivnosti stanovništva Hrvatske kako u službenom tako i u neslužbenom gospodarstvu.

Možemo ocijeniti da će se uspješno moći prikupiti podaci o razlici između ostvarenih prihoda i realizirane potrošnje. U Hrvatskoj su završene pripreme za provođenje Ankete o potrošnji kućanstava, koju će u 1997. godini izvršiti Državni zavod za statistiku. U anketi će se na reprezentativnom uzorku od 3950 kućanstava dobiti osnovni podaci o prihodima i rashodima kućanstava, čime bi se osim drugih ciljeva, poput potrošnje po kućanstvu, osobi i odrasloj osobi, procjene prirodne potrošnje, pokazateljima životnog standarda i slično, trebali dobiti i pokazatelji o razlici između prihoda i potrošnje, što znači da dio prihoda dolazi iz neslužbenog gospodarstva.

U Hrvatskoj tek predstoji izuzetno složena zadaća izgradnje sustava nacionalnih računa, koji bi trebao na cjelovit, konzistentni i fleksibilni način obuhvatiti sve makroekonomske pokazatelje, koji će zadovoljavati potrebe vlade i njenih tijela, nevladine analitičare i ustanove i služiti za međunarodne usporedbe. U Uputstvima za izgradnju sustava (*Inter-Secretariat Working Group on National Accounts, 1993*) pobliže su date definicije i obrazloženja pojmova koji se obuhvaćaju u fenomenu neslužbeno gospodarstvo (poput "underground economy", "rada na crno", neslužbenog valutnog tečaja i drugo). Kako je naglašeno, neslužbeno gospodarstvo može činiti značajan dio ukupnog gospodarstva zemlje, pa je zbog toga posebno važno u nacionalnim računima pokušati procijeniti njegov obujam. Stoga će za uspješnu izgradnju toga sustava u Hrvatskoj biti nužno posvetiti veću pažnju procjenama obujma neslužbenog gospodarstva, a prihvaćeni i razvijeni sustav nacionalnih računa će povratno ubuduće omogućavati i olakšavati procjenu obujma neslužbenog gospodarstva.

Daljnja izgradnja pravnog i poreznog sustava Hrvatske, te unapređenje i jačanje porezne administracije sigurno će olakšati detaljniju kontrolu poreznih obveznika. U tom smislu, rast porezne osnovice omogućuje smanjenje poreznog tereta, što će također utjecati na smanjivanje porezne evazije.

Dvije zadnje metode (ispitivanje i mišljenje stručnjaka za pojedine djelatnosti ili grane gospodarstva i metode uzroka, u kojoj se analiziraju uzroci koji potiču sudjelovanje u neslužbenom gospodarstvu) mogle bi se u Hrvatskoj provesti bez nekih većih teškoća.

Sažetak

Iako opseg neslužbenog gospodarstva nije velik u odnosu na ukupan društveni bruto proizvod, njegovo ispuštanje može dovesti do značajnih narušavanja u pojedinim stavkama nacionalnih računa, posebice u djelatnosti usluga, pogrešnih interpretacija u korištenju službene ekonomske statistike i iz njih izvedenih aktivnosti ekonomske politike. Uobičajene metode mjerenja stanja i razvoja nacionalnog gospodarstva koje će ispustiti utjecaj neslužbenog gospodarstva pojačat će iskrivljenu sliku stvarnog ekonomskog stanja, dok će službena statistika pokazivati sporiju stopu rasta. U tržišnoj ekonomiji službena procjena cijena bit će veća od stvarne razine cijena. Ako neslužbena ekonomija raste brže, s osobama zaposlenima u službenoj ekonomiji koje traže "neevidentirani" sekundarni posao, naizgled se smanjuje službena proizvodnost rada, ako je otuput potcijenjen više nego što je smanjivanje inputa. Uz primjenu mjera sustava blagostanja, povoljnijom materijalno-pravnom zaštitom nezaposle-

nih, službena statistika nezaposlenosti može se izrazito povećati osobama koje ustvari rade u neslužbenom gospodarstvu.

Zbog svega iznesenog izuzetno važno pitanje u društveno-ekonomskom razvoju jest mjerenje obujma i strukture neslužbenog gospodarstva. Unatoč postojanju mnogih metoda za procjenu toga fenomena, zbog same njegove prirode (jer to znači izmjeriti neizmjerivo) ne postoji pouzdan način kojim bi se obuhvatili i procijenili svi pojavni oblici neslužbenoga gospodarstva. Njegov obujam moguće je samo približno procijeniti, a to se čini pomoću: (1) monetarnog pristupa (odnosom gotovinskih i depozita po viđenju ili udjelom novčanica u ukupnom opsegu sredstava u optjecaju, ili pak, odnosom između gotovinskih sredstava u optjecaju i ukupnih transakcija u ekonomiji); (2) korištenja službene statistike uz koju se daju proizvoljne procjene (ako se vjeruje da postoji određeni udio neslužbenog gospodarstva u DBP-u, koliko bi trebalo potrošiti prosječno kućanstvo za robe i usluge iz sive ekonomije); (3) obračunavanja i analize strukture skrivene ekonomije (za bolje razumijevanje uzroka tog fenomena nužno je spoznati u kojim je djelatnostima i zanimanjima neslužbeno gospodarstvo više prisutno, a gdje je njegov opseg mali ili zanemariv); (4) usporedbi stopa aktivnosti stanovništva u dužem razdoblju i između više zemalja (ako se stope jako smanjuju, to može značiti povlačenje stanovništva iz službenog gospodarstva i sudjelovanje u neslužbenom); (5) razlike između ostvarenih prihoda i realizirane potrošnje (ako su rashodi veći od evidentiranih prihoda - na razini cjelokupnog nacionalnog gospodarstva ili na mikro razini pojedinog domaćinstva - smatra se da su tako ostvarena sredstva zaradana u neslužbenom gospodarstvu); (6) podataka dobivenih iz obračuna nacionalnih računa (obično se radi o vrlo složenim analizama u kojima se želi spoznati, koliki dio otpada na neevidentiranu potrošnju unutar ukupne potrošnje); (7) podrobnije kontrole poreznih obveznika i poreznih prijava; (8) ispitivanja mišljenja stručnjaka za pojedine djelatnosti ili grane gospodarstva; (9) metode uzroka u kojoj se razmatraju uzroci koji dovode odnosno potiču pojedince i tvrtke da sudjeluju u neslužbenom gospodarstvu. Teško je ocijeniti primjenjivost pojedinih metoda u Hrvatskoj, pogotovo stoga što se tek provode ili se trebaju provesti istraživanja, čiji se rezultati obično koriste u procjeni obujma neslužbenog gospodarstva.

Literatura

Bayar, A. (1989): Migrant Women at Atypical Work, Conference: Employment in Europe in the 1990s: The Chances for a New Deal, Torino.

Blades, W. Derek (1982): The Hidden Economy, OECD Economic Outlook, Occasional Studies, No. 2 (28-45).

Broesterhuizen, G.A.A.M. (1985): "The Unobserved Economy and the National Accounts in the Netherlands: A Sensitivity Analysis", in Gaertner, Wulf; Wenig, Alois (eds): The Economics of the Shadow Economy, Springer, Heidelberg, pp. 377-391.

Buttler, G. (1984): Schattenwirtschaft - Grenzen der Erfassbarkeit, Deutscher Institut - Verlag.

Carsen, S. C. (1992): The Underground Economy: An Introduction, iz knjige: "Guide Book to Statistics on the Hidden Economy", Economic Commission For Europe, Statistical Division, Geneva, United Nations, New York, pp. 28-57.

Contini, B. (1979): *Lo sviluppo di un'economia parallela*, Edizioni di Comunita, Banca Commerciale Italiana, Milano.

ID. (1981): "Dropping Out: Notes on the Italian Economy", *Journal of Contemporary Studies* 4. (Summer 1981):79-89.

Cowel, A. F. (1990): *Cheating the Government, The Economics of Evasion*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.

Elshtain, J.B. (1995): *Democracy on Trial*, Basic Books, A Division of Harper Collins Publishers, INC.

Feige, L. E. (1979): "How Big is the Irregular Economy", *Challenge*, Nov-Dec. pp. 5-13.

ID. (1987): *The Anatomy of the Underground Economy*, in S. Alessandrini and B. Dallago (eds): "The Unofficial Economy", Andershot, Gower, pp. 83-106.

Franz, A. (1984): *Schatzungen der hidden economy in Österreich auf der Basis offizieller Statistiken*, in Skolka, J. (ed) "Die andere Wirtschaft: Schwarzarbeit and Do-it-yourself in Österreich", Signum, Viena, pp. 83-99.

ID. (1985): "Quantifizierung der Schattenwirtschaft und amtliche Statistik", *Quartalshefte der Girozentrale*, no. 4. 1984, no. 1. 1985.

Frey, B.; Pommerehne, W. (1982): "Measuring the Hidden Economy: Though This be Madness, There is Method in it", in Tanzi, T. (eds): *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Lexington Books, D.C. Heath and Co. Lexington, Massachusetts: 3-28.

Fua, G. (1976): *Occupazione e capacita produttiva, la realta italiana*, Il Mulino, Bologna.

ID. (1977): *Employment and Productive Capacity in Italy*, Banca Nazionale del Lavoro, *Quarterly Review*, 122 (Settembre):215-244.

Glas, M. (1988): *Razcvet sive ekonomije v sedemdesetih letih - Pogled na razloge in dejanske razmene*, u knjizi Glas, M.; Kukar, S.; Simončić, M.; Bićanić, I.: *Siva ekonomija v svetu in v Jugoslaviji*, Delavna enotnost, Ljubljana.

Guinsburg, V.; Pestieau, P. (1987): *L'economie informelle*, Editions Labor, Bruxelles.

Gutmann, M. P. (1979): "Statistical Illusions, Mistaken Policies", *Challenge*, Nov-Dec. pp. 14-17.

ID. (1985): *The Subterranean Economy, Redux*, in Gaertner, W.; Wenig, A. (eds): *The Economics of the Shadow Economy*, Springer, Heidelberg, pp. 1-18.

Henry, J. S. (1983): "Non-Compliance with US Tax Law - Evidence of Size, Growth and Composition" in Sawicki, P. (ed): *Income Tax Compliance Research*, American Bar Association, Washington DC.

Inter-Secretariat Working Group on National Accounts (1993): *System of National Accounts 1993*, Eurostat, IMF, OECD, UN and World Bank, Brussels/Luxembourg, new York, Paris, Washington, D.C.

Isachsen, A.J.; Samuelson, S. O.; Strom, S. (1985): "The Behaviour of Tax Evaders", in Gaertner, W.; Wenig, A. (eds): *The Economics of the Shadow Economy*, Springer, Heidelberg, pp. 227-244.

Langfeld, Enno (1983): *Die Schattenwirtschaft in der Bundesrepublik Deutschland*, J.C.B. Mohr, Tubingen.

Mooslechner, P. (1983): "Der monet(re Ansatz zur parallelen Wirtschaft", *Wirtschaftspolitische Blätter*, Nr. 4. pp. 121-132.

ID. (1984): Der monet(re Ansatz zur Schattenwirtschaft, in Skolka, J. (1984). pp: 101-120.

Pestieau, P. (1985): Belgium's Irregular Economy, in Gaertner, W.; Wenig, A. (eds): *The Economics of the Shadow Economy*, Springer, Heidelberg, pp. 144-159.

Roberts, R. B. (1989): "Employment Structure, Life Cycle: and Life Chaces: Formal and Informal Sectors", in Portes, A; Castels, M; Benton, L.A.: *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Advanced Countries*, John Hopkins, Baltimor.

Rose, R. (1983): *Getting by in the Three Economies: The Resources of the Official, Unofficial and Domestic Economies*, University of Strathclyde.

Schrage, H. (1984): Schattenwirtschaft - Abgrenzung, Definition, Methoden der quantitativen Erfassung, in Schaefer, W. Hg.: *Schattenökonomie, Theoretische Grundlagen und Wirtschaftspolitische Konsequenzen*, Goettingen, Vandenhoeck und Ruprecht.

Skolka, J. (1984)(ed): "Die andere Wirtschaft: Schwarzarbeit and Do-it-yourself in +sterreich", Signum, Viena.

Smith, D. J. (1982): "The Measuring of Selected Income Flows in Informal Markets, Report for The Internal Revenue Services, No. TIR81-28, April 1982.

ID.(1985): "Market Motives in the Informal Economy", in Gaertner, G., Wenig, A. (eds) *The Economics of the Shadow Economy*, Springer, Heidelberg, pp. 161-177.

Sullivan, S. (1986): Favourable Conditions for European Black Workers, *Newsweek*, (30.Juni 1986), Newsweek, Inc., New York.

Szita, E. (1987): New types of entrepreneurial and organizational forms in the Hungarian economy, in S. Alessandrini and B. Dallago (eds): "The Unofficial Economy", Andershot, Gower, pp.181-193.

US. Department of the Treasury, The Internal Revenue Services, (1983): *Income Tax Compliance Research: Estimates for 1979-1981*, Department of the Treasury, Washington DC.

Weck-Hannemann, H.; Frey, B.S. (1985): "Measuring the Shadow Economy: The Case of Switzerland", in Gaertner, W.; Wenig, A. (eds) *The Economics of the Shadow Economy*, Springer, Heidelberg, pp. 76-104.

Willard, J.-C. (1992): *The Underground Economy in national Accounts*, in Economic Commission For Europe, Statistical Division, Geneve, United Nations, New York, pp. 79-103.

Witte, D. A. (1987): The nature and extent of unrecorded activity: a survey concentrating on recent US research, in Alessandrini S. and Dallago B. (eds): "The Unofficial economy", Andershot, Gower, pp. 61-82.

Predrag Bejaković: Macroeconomic measurement of the unofficial economy

Summary

Although the scope of the unofficial economy is not large in relation to GDP, if it gets out of control, it can cause significant distortions in individual items of national accounting, especially in services, leading to erroneous interpretations of official economic statistics, which are subsequently reflected in the activities of economic policies. The usual methods of measurement applied to the conditions and the development of a national economy that lets the unofficial economy out of control will only further distort the picture of the real state of the economy, while the official statistics will show a slower rate of growth. In a market economy, the official estimate of prices will be higher than the true level of prices. If the unofficial economy grows more quickly, and those who are employed in the official economy seek unrecorded second jobs, the official productivity of labour appears reduced if the output is underestimated more than the input is reduced. If welfare measures are introduced and the unemployed are given more favorable material and legal protection, the official statistics of the unemployment rate could be significantly increased by the persons working in the unofficial economy.

It is therefore of great importance for social and economic development to adequately measure the volume and structure of the unofficial economy. Although there are many methods for measuring this phenomenon, there is no reliable method which takes into consideration all of its manifested forms. By its very nature, this phenomenon evades measurement and trying to determine its size means measuring the unmeasurable. Its volume can only be approximately estimated in the following manner: (1) by means of the monetary approach (the relationship between cash and sight deposits, or by the proportion of banknotes in the total amount of money in circulation, or by the relationship between the cash flow and the total of transactions in the economy); (2) by the use of the official statistics and arbitrary estimates (If it is believed that there is certain proportion of the unofficial economy in GDP, how much would an average household spend on the goods and services from the grey economy?); (3) by calculations and analyses of the structure of the hidden economy (for a better understanding of the causes of this phenomenon, it is necessary to establish in which activities and occupations the hidden economy develops more frequently, and where on the other hand its volume is small and insignificant); (4) by comparing the rates of population activity in the long run in a number of countries (If the rates decrease considerably, the population may be withdrawing from the official economy to join the unofficial economy); (5) by analysing the difference between realised revenue and expenditure (if the expenditure is higher than registered revenue - on the level of the national economy or at the microeconomic level of an individual household - it is considered that the additional earnings have been realised in the unofficial economy); (6) by data obtained from national accounting (usually by complex analyses aimed at establishing what is the proportion of unregistered expenditure within total expenditure); (7) by a closer monitoring of taxpayers and tax returns; (8) by asking the opinions of experts on individual activities or branches of economy; (9) by the sampling method with the aim of establishing why individuals and firms decide to operate within the unofficial economy. It is difficult to judge the applicability of each of these methods in Croatia, since the data that are usually used in estimating the volume of the unofficial economy have not been obtained yet, the necessary research being under way or about to begin.